

Petar Frković

RAZVOJ JEDINICA NOV — NIJEMCI NOVI OKUPATORI I OPERATIVNE AKTIVNOSTI NA PODRUČJU VINODOLA 1943—1945.

U toku tri dana poslije kapitulacije fašističke Italije 8. IX 1943. jedinice 13. Primorsko-goranske udarne divizije razoružale su sve talijanske i kvistlinške jedinice na području Vinodola, pa je cijeli teritorij bio potpuno slobodan. Najbliži neprijateljski garnizoni bili su: Rijeka s Nijemcima i Talijanima, Ogulin s ustašama i Nijemcima i Gospić s ustašama.

Kratko razdoblje slobodnog teritorija Vinodola omogućilo je idući razvoj NOP-a i jedinica NOVH. U tih desetak dana u zaleđe je Vinodola (Breze, Mošune, Crna i Široka Draga, Lukovo itd.) evakuiran ogroman ratni plijen od razoruženih jedinica V talijanskog armijskog korpusa, kojemu je sjedište štaba bilo u Crikvenici.

Mobilizirani su novi borci za NOVH iz oslobođenog dijela Vinodola, kao i iz otoka, posebno Krka, Raba i Paga. Ti su borci preko Vinodolskog područja upućeni u određene jedinice i izvan 13. divizije. Tih je dana na području Vinodola formirano nekoliko novih jedinica NOVH. Prije svega, u Mošunama je izvršena smotra nove četvrte brigade 13. divizije (prvi bataljon formiran je u Crikvenici, drugi u Novom, treći u Selcima i četvrti u Hreljinu). Komandant brigade bio je Jovo Lončarić, a politički komesar Nikica Radulović. Na području Primorja i Gorskog kotara osnovane su četiri nove brigade, a osim toga postojeće jedinice 13. divizije popunjene su novim borcima. To je utjecalo i na kvalitetu starih jedinica, jer su novi borci bili bez borbenog iskustva. Tih je dana u Crikvenici, od jedinica ratne mornarice NDH i drugih plovnih objekata, formiran i II POS koji je imao djelovati na ovom dijelu Jadrana. II POS je započeo akcije, pa su njegova plovila prevozila jedinice (desant na Lošinj), razni materijal, opremu i ljudstvo. Od pozadinskih komandi formirana je Komanda Primorskog područja, komande mjesta Crikvenice i Triblja sa po četom vojnika.

Poslije kapitulacije Italije u Novom Vinodolskom bio je smješten štab 13. divizije (hotel »Lišanjski«), pa je u tom štabu duže vrijeme boravio i drug Vlado Bakarić, kao komesar GŠH i drugi štabski organi. U Novom je osnovan i Operativni štab za Istru (komandant Savo Vukelić i komesar Joža Skočilić) itd.

Važno je istaknuti da je na cijelom području Vinodola djelovala u potpunosti narodna vlast — NOO-i sa svim svojim organima, pa su zadaci realizirani brzo i s najvećom odgovornošću.

Prije opisa otpora i borbenih akcija jedinica NOVH na području Vinodola, nužno je ukratko osvrnuti se na okupaciju toga područja.

Nijemci su Vinodol okupirali u dva dijela. Najprije su zauzeli Crikvenicu i zapadni dio uz komunikaciju prema Sušaku i Rijeci, a potom su okupirali istočni dio teritorija i komunikaciju Crikvenica—Senj i Senj—Brinje—Josipdol—Ogulin, uz Vinodolski i Velebitski kanal i otoke Krk, Rab i Pag. Za okupaciju Vinodola i šireg područja Primorja, Nijemci su posebno pripremali specijalne jedinice. Sudeći po događajima što su uslijedili, Nijemci su dobro proučili jedinice 13. divizije i temeljito se pripremili za njeno uništenje i ugušivanje ustanka i otpora naroda Primorja i Gorskog kotara. Iako su Nijemci već 14. IX 1943. s jednim pukom 71. Grenadirske divizije pod komandom pukovnika VOLKER KASPARA prodrli u Rijeku i ojačali obranu na staroj jugoslavensko-talijanskoj granici na Rječini, koju su obranu činili Talijani pod komandom generala GASTONA GAMBARE, za operacije u Vinodolu birali su posebne jedinice.

Naše jedinice u Vinodolu kao i njihovi štabovi i starješine nisu mnogo poznavali Nijemce. Partizanske jedinice, posebno od kapitulacije Italije imale su ratno iskustvo, poznavale su svoje protivnike (Talijane, ustaše, domobrane, četnike itd.), njihovu taktiku i način ratovanja, a naročito smo dobro poznavali domaće izdajnike. U početku su Nijemci bolje poznavali nas, što znači da su znali naše slabosti i nedostatke, pa im je to omogućilo da nam doskoče, prevare nas, iznenade i nadmudre. Zbog toga su nam u prvim borbama i nanijeli stanovite gubitke.

Još uoči kapitulacije Italije Nijemci su grupirali jače snage u sjevernoj Italiji i Ljubljanskoj kotlini. Te su snage imale zadatak da u slučaju kapitulacije razoružaju talijanske jedinice, zaposjednu strateške položaje (Rijeka, Pula, Trst, Ljubljana), da osvoje i brane, u slučaju savezničkog iskrcavanja, pravac Pula—Rijeka—Ljubljana—Beč, itd. U takvoj situaciji komandant njemačke grupe armija »B«, dobio je zadatak da formira udarni oklopni korpus za izvršenje tog zadatka. Taj udarni korpus sačinjavale su 44. Grenadirska divizija i 162. Turkestanska divizija, kao i mnoge samostalne, oklopne i specijalne jedinice. Te su jedinice, u prvoj i drugoj fazi djelovanja, izvele po zlu poznatu tzv. Romelovu ofanzivu ili, nazvanu po njemačkoj terminologiji, ofanzivu »ISTRIEN«. Od 7. do 20. X 1943. te su jedinice izvele treću fazu ofanzive od Rijeke prema Gorskom kotaru. U toj ofanzivi Nijemci su okupirali i zauzeli Crikvenicu, Križišće, Plase i komunikaciju Crikvenica—Kraljevica—Sušak, kao i sva mjesta u Gorskom kotaru, a prodrli su i u Drežnicu, Jasenak, Jezerane i Brinje, ali su se iz tih mjesta još isti dan povukli ostavljajući pustoš iza sebe. U četvrtoj fazi te ofanzive Nijemci su iz Gorskog kotara krenuli u ofanzivu prema Sloveniji protiv slovenskih partizanskih jedinica, pod nazivom »VOLKENBRUCH« (prolom oblaka). U toku te ofanzive Nijemci su nanijeli mnogo gubitaka stanovništvu i partizanskim jedinicama Istre, koja je bila u plamenu ustanka. Tu je ofenzivu osjetilo i Primorje i Gorski kotar, kao i jedinice 13. divizije. Nijemci su pritom uništili i ogromne količine hrane u skladištima i kućama.

Drugi dio teritorija Vinodola i Primorja, Brinjskog kotara i Like okupirali su Nijemci dva mjeseca poslije, također nakon temeljitih priprema i s velikim snagama. Okupacija je izvedena u sklopu šeste neprijateljske ofanzive pod nazivom »ZIMSKE OPERACIJE«, a za svoje borbene akcije

Nijemci su upotrijebili dvije elitne divizije. 114. njemačka pješadijska divizija prebačena je iz sjeverne Dalmacije, a nastupala je općim smjerom: Gospić—Otočac—Brinje—Vratnik—Senj—Novi—Crikvenica—Sušak. Preko iR-jeke i Trsta ta je divizija prebačena u sjevernu Italiju na front prema Anglo-amerikancima. 392. legionarska divizija, preko Zagreba i Karlovca, prebačena je u širi rajon Oštarije—Ogulin. Koordinirajući akcije sa 114. divizijom, 392. divizija otpočela je djelovati 15. siječnja, a akcije su trajale do 31. siječnja 1944. 392. divizija djelovala je u dva pravca. Prvi: Josipdol—Kapela—Jezerane—Brinje, gdje su snage spojene sa 114. divizijom i zajednički nastavile akcije u smjeru Vratnik—Senj—Novi—Crikvenica. Drugi pravac djelovanja te divizije bio je: Ogulin—Drežnica—Stalak—Breze, a od Novog ususret tim snagama upućene su jače snage 114. divizije, koje su se spojile u Brezama.

Po izuzetno hladnom vremenu i duboku snijegu 13. primorsko-goranska udarna divizija vodila je ogorčene borbe s objema tim divizijama i nanijela im ogromne gubitke: više od 600 vojnika i oficira iz obiju divizija bilo je izbačeno iz stroja.¹

Nakon te ofanzive Nijemci su okupirali i uspostavili svoje garnizone u Novom, Senju, Brinju itd., okupirali su i kontrolirali otoke Cres, Lošinj, Krk, Rab i Pag, kao i komunikacije: Rijeka—Crikvenica—Senj i Senj—Brinje—Kapela—Ogulin. Poslije okupacije jedinice 392. divizije ostale su u Novom do kraja rata. Međutim, jedinice 71. divizije ostale su u Crikvenici do siječnja 1944. kada ih je zamijenila jedinica 162. Turkestanske divizije, koja je tu ostala do kraja rata. Njemačke snage u Vinodolu pripadale su dvjema korpusima: Novi—Senj i prevoji Stalak i Vratnik 15. korpusu iz Karlovca, Crikvenica i pravci prema Gorskom kotaru i Ljubljanskoj kotlini 97. korpusu. Granica između tih dvaju korpusa bila je između Selca i Novog. Iako su svoje jedinice držali u tim garnizonima, Nijemci ih nikada nisu čvrsto vezali za garnizone, nego za borbene položaje. Često su grupirali snage i uključivali ih u borbene akcije na raznim položajima. Da bi odvojili narod od boraca 13. divizije Nijemci su duže vrijeme u toku 1944. godine imali svoje garnizone u Drežnici i Tuževiću, a narod tih više puta popaljenih mjesta bio je u zbjegovima šuma Kapele i Javornice.

Sastav njemačkih jedinica za okupaciju Vinodola ilustrirat će nekoliko podataka: 71. njemačka Grenadirska divizija bila je 1942/1943. pred Staljin-gradom, gdje je većina divizije uništena, a poginuo je i komandant. Divizija je potom povučena u Dansku radi popune i oporavka i pretvorena je u moderno naoružanu mehaniziranu vojnu jedinicu. Dobila je naziv Grenadirska, a te nazive je Hitler davao elitnim jedinicama, po uzoru na Fridriha II Velikog, koji je od svojih »grenadira« tražio velike žrtve. Za novog komandanta postavljen je general-major Rapke, a početkom kolovoza 1943. divizija je prebačena u širi rajon Ljubljane. 44. njemačka grenadirska divizija sudjelovala je u bitkama kod Staljingrada, Harkova i Kurska, nakon čega je kolovoza 1943. prebačena u sjevernu Italiju, ali je prije toga opskrbljena modernim naoružanjem i popunjena fanatičnom Hitlerovom omladinom. Drugi oklopni korpus, što je izveo prvu ofanzivu i okupaciju na Istru, Primorje i Gorski kotar brojao je 70 tisuća dobro naoružanih vojnika. Samo od težeg naoružanja imao je: 106 teških tenkova, 113 samohotki, 220 oklopnih transportera, 159 haubica, 139 protutenkovskih topova, 240 minobacača, 60

plamenobacača, 70 bacača za zadimljavanje, itd.² 392. legionarska divizija, modernog naoružanja, brojala je u punom sastavu 12 tisuća vojnika i starješina.³ Tri se mjeseca osposobljavala na brdsko-planinskim područjima u okolici Beča. Komandni kadar sačinjavali su mahom izliječeni oficiri i podoficiri istočnog bojišta. Među njima posebno su se isticali komandant divizije general-lajtnant JOHAN MIHL⁴ (ranjen 1945. kroz glavu na Vratniku, kroz pluća u Novom, umro u vojnoj bolnici u Rijeci 14. travnja 1945), i komandant artiljerijskog puka pukovnik RANDEL (zarobljen 1945. kod Ilirske Bistrice). Vojnički sastav te divizije sačinjavali su dobrovoljci i mobilizirani Hrvati, kojih je bilo najviše iz Bosne i Hercegovine. Odgovornost, brzina, vojnička stega — pruska disciplina osjećala se na svakom koraku i pokretu te divizije. Bilo je među njima dosta primitivaca a u suštini su svi bili pljačkaška rulja. Kada bi se dočepali nezaštićenog naroda, svatko je operirao za sebe. Nijemcima to nije smetalo, jer su ih na taj način još čvršće vezivali za sebe a u borbi protiv vlastitog naroda i NOVJ. Slično su se ponašali i Čerkezi, posebno ako su bili pijani. Ti su vojnici bili prava napast za nezaštićeni narod. Njima treba dodati i domaće izdajnike ustaških i četničkih formacija o kojima će kroz tekst biti više riječi, a koji su ostali vezani za Nijemce do kraja rata. Sastav 114. njemačke divizije bio je kao i 44. Grenadirske divizije.

U prvoj ofanzivi Nijemci su svoj borbeni poredak postrojavali u dva borbena ešalona. Prvi je bio sastavljan od tenkova, samohodne artiljerije, blindiranih transportera i specijalnih inženjerskih jedinica. Takve snažne jedinice duboko bi prodrle u obrambene redove naših jedinica, potom bi zauzeli važnije položaje i na njima se utvrdili. Tada bi u napad krenuo drugi ešalon što ga je uglavnom sačinjavala pješadija u streljačkom stroju s izvježbanim psima tragačima. Zadatak tih jedinica bio je da se »pročešlja« sav teren izvan komunikacija, uništi i pohvata partizanske jedinice što ih je razbio prvi ešalon, da se pohvata narod, unište skladišta, itd. Ponašanje Nijemaca i njihovih jedinica bilo je neopisivo drsko. Rušili su sve ispred sebe. Kad bi upali u neku kuću u kojoj su bili ukućani, s nataknutim bajonetama na pušci isprevtali bi sve po kući. Za pregled sjenika i sijena osim noževa upotrebljavali su duge čelične šipke, a njima bi izboli i zemlju oko kuća, tražeći skrivenu hranu po trapovima. Jedinice NOVJ i narod nazivali su banditskima. Ni za zarobljene partizanske borce ni za narod nisu primjenjivali nikakva međunarodna ratna prava (Ženevska konvencija), iako su od nas zahtijevali da mi poštujemo te propise onda kada se to odnosilo na njihove zarobljenike, a mi smo se pridržavali tih propisa. Sve su to elementi koji govore kako rat s Nijemcima i domaćim izdajnicima od 1943. nadalje nije bilo lako ni jednostavno voditi. Nijemce je uvijek pratio glas da su dobri i ratoborni vojnici, ali bilo je to tako tek onda kada su njihove jedinice bile sigurne u uspjeh i bile u svemu nadmoćnije i superiornije. Međutim, u obrnutom slučaju, posebno noću, brzo su gubili muževnost i zahvatila bi ih panika, pa smo ih mnogo puta znali satjerati u tjesnac. U odnosu na naše snage Nijemci su uvijek na ovom i širem području, bili nadmoćniji u snagama, a osim toga nikada ni u čemu nisu osudijevali. Na svoju sramotu, Nijemcima i ostalim okupatorima sve te ropske lance i okove pokidali smo ujedinjeni pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije i velikana naše revolucije druga Tita.

U Novom i okolici do kraja rata bile su jedinice 392. legionarske divizije, u Crikvenici vojnici 71. grenadirske divizije do siječnja 1944, a od tada do kraja rata legionari 162. Turkestanske divizije. Okupiravši Crikvenicu Nijemci su odmah počeli prikupljati domaće izrode. Tako je 16. lipnja 1944. u Crikvenici bilo 180 ustaša i domobrana, 30 oružnika-žandara, 20 naoružanih financa, a u sv. Jeleni 30 žandara.

U Vinodolu je 10. IV 1945. bilo 5 tisuća Nijemaca, legionara i domaćih izdajnika. Evo njihove specifikacije:

— Grupa »RANDEL«, ostatak na Vratniku razbijene 392. legionarske divizije, formirana u Novom, jačine 2500 vojnika (dobila naziv po komandantu artiljerijskog puka pukovniku RANDEL-u). Branili su položaj Klenovica, Ledenička Gradina, Donji Zagon, Novi Vinodolski.

— 1048. pješadijski puk, 237. njemačke divizije, jačine 2000 vojnika, branio je položaje Duplje, Rožena, Netremnjak, Bribir, zatim Kobiljak, Lič, Grižane i Sv. Barbara, Drenin tt 380, Ladvić, Selce.

— U Crikvenici je bilo i branilo je 500 vojnika, od toga jedan njemački »filezirski« bataljon i oko 250 izdajnika u uniformama NDH. Četničke se formacije u Vinodolu nisu duže zadržavale. Poslije njihova razbijanja u sjevernoj Dalmaciji, a učinile su to snage NOVJ, jedan dio tzv. »Dinarske« četničke divizije povlačio se kroz Vinodol. Najveća grupa od 3000 četnika pod komandom popa Momčila Đujića stigla je u Vinodol 28. prosinca 1944. i tri se dana zadržala u Bribiru i okolnim selima. Tom su prilikom ubili nekoliko osoba i zapalili Bribir. U svom pohodu kroz Vinodol na cijelom putu četnici su pljačkali stoku i ostale namirnice i zlostavljali stanovništvo.

OPERATIVNE AKTIVNOSTI JEDINICA NOVH NA PODRUČJU VINODOLA 1943—1945.

»Romelova« ofanziva na područje Primorja i Gorskog kotara iznenadila je štab 13. primorsko-goranske udarne divizije, posebno jačinom snaga i veličinom prostora što je ofanzivnim akcijama obuhvaćen. Jedinice divizije bile su jako razvučene na širokom prostoru. Operativni dio štaba divizije, kao i prva i druga brigada, bili su u akciji na sektoru Karlobag—Gospić, treća brigada bila je sjeveroistočno od Sušaka, četvrta oko Ogulina, a štab divizije u Novom Vinodolskom. Iz Like je 6. X 1943. povučena druga brigada i upućena na sektor Hreljin—Krasica, a prva brigada je 7. X 1943. vraćena, pa je zauzela položaje Povile—Klenovica i zatvorila pravac prema Senju; jedan bataljon kontrolirao je smjer Novi—Ledenice—Bater a drugi Bribir—Lukovo. Štab divizije premješten je u Breze, a pozadinske komande i NOO-i odlazili su u zaleđe Vinodola.

Njemačka ofanziva počela je 7. X 1943. i već prva dva dana, upravo kada je druga brigada na položajima trebala smijeniti treću brigadu, obje su bile razbijene, pa su se povlačile neorganizirano u četiri pravca: prema Liču i Gorskom kotaru, Lukovu i zaleđu Vinodola, Grižanima i Vinodolskoj dolini, a dio boraca brigada povlačeći se prema Kraljevici, bio je napadnut te se povukao prema Krku.

Poslije podne 9. listopada 1943. tenkowska oklopna motorizirana kolona Nijemaca probila se do Crikvenice i osvojila je bez većeg otpora. U Crikve-

nici su se utvrdili, a pristigle su im i nove pješadijske snage.⁵ U pohodu na Crikvenicu nije im pružen nikakav otpor, jedino je Komanda mjesta Tribalj postavila kod Križišća jednu minu na koju je naišao jedan tenk, što je uništen zajedno s posadom. S dvjema odvojenim tenkovskim kolumnama i pješadijom, Nijemci su se iz Crikvenice 10. X 1943. pokušali probiti preko Grižana i Selaca do Bribira, Ledenica i Batera, ali su naišli na čvrstu obranu jedinica prve brigade, pa su se morali povući u Crikvenicu uz dosta gubitaka. Tri dana poslije ponovo su pokušali zauzeti Novi Vinodolski. Akciju pješadijskih i tenkovskih jedinica pomogao je i razarač »Ta 45«. Pod zaštitom jake artiljerijske paljbe brod je pokušao uploviti i iskrcati pješadiju u novljanskoj luci. Snažna mitraljeska vatra, boraca čete Komande mjesta Novi, pod komandom Pave Filipovića prisilila je brod da se povuče, a jedinice brigade, također su prisilile njemačke pješadijske i tenkovske jedinice da se povuku natrag u Crikvenicu. Sve do 16. X 1943. brigada je Nijemce držala blokirane u užem dijelu Crikvenice, a potom su bataljoni prve brigade upućeni u Gorski kotar. Do tog vremena borci druge i treće brigade prebačeni su s Krka i upućeni u sabirne centre na Lukovo i drugdje. U Crikvenici su kontakt održavale jedinice komandi mjesta i komande područja.

Njemačke tenkovske i motorizirane jedinice iz Gomirja, Vrbovskog i Ogulina preko Kapele, Brinja i Jezerana munjevitom su 15. X 1943. izbile u Drežnicu, a nakon velikog zlodjela i masakra povukle su se isti dan. Radi osiguranja toga dana zapažen je jači pritisak Nijemaca prema Crnoj i Širokoj Dragi. Tu su naišli na nekoliko skladišta, pa su ih uništili. Skladišta su pripadala četi Komande mjesta Novi koja ih je i osiguravala. Njemačka ofanziva u Gorskom kotaru još je trajala. Od 24—28. X 1943. Gupčev bataljon se, poslije teških borbi u Gorskom kotaru, odmarao na Lukovu. Jedan vođ tog bataljona postavio je zasjedu na cesti Crikvenica—Jadranovo, kod sela Smokovo. Tada je ubijeno i ranjeno više neprijateljskih vojnika, među kojima i jedan viši njemački oficir. Već 4. studenog 1943. prva brigada 13. primorsko-goranske udarne divizije nalazila se s tri bataljona (M. Gubec je upućen u rajon Karlobaga), na položajima Novi—Bribir, Ledenica—Klenovica, a dva bataljona treće brigade bila su u Krmpotama na odmoru. Od 8—10. studenog 1943. Nijemci se s jačim snagama iskrcavaju i osvajaju otoke Krk, Cres i Lošinj. Tada se uspostavlja povremena linijska veza jedinica iz Crikvenice i Krka. Pješadijske jedinice 71. grenadirske divizije podržane tenkovima i artiljerijom iz Crikvenice pokušale su 13. 14. i 15. studenog 1943. preko Gržana, Bribira i Novog potisnuti jedinice prve brigade i izibiti prema Bateru i Kapeli. Sva tri pokušaja bila su uspješno odbijena, Nijemcima su nanešeni osjetni gubici, a 14. X 1943. između Grižana i Bribira uništen im je jedan teški tenk s posadom.⁶

U ranim jutarnjim satima, 21. listopada 1943. 400 njemačkih vojnika i 20-tak tenkova u munjevitom naletu zauzeli su Novi Vinodolski.⁷ Drugi bataljon koji je branio to područje bio je prisiljen na povlačenje, ali to nije značilo da je nastupilo mirovanje, jer su naši borci stalno napadali. U štab prve brigade u Bribiru 22. studenog 1943. iz Crikvenice je stigla netočna obavijest o tome da su se Nijemci tog dana povukli iz Crikvenice i da je u mjestu ostalo samo 60 oružnika-žandara NDH. No, osim oružnika Nijemci su u Crikvenici imali još 400 vojnika i 30 tenkova, a tenkovi su bili povučeni iz grada i locirani na području sadašnjeg Motela »Ad Turre«.

Štab brigade donio je odluku da se odmah napadne i oslobodi Crikvenica. Napad na Crikvenicu otpočeo je 23. studenog u 00,30 sati. Za napad su angažirane snage dva bataljona: treći bataljon napadao je od zidarske škole preko mosta Dubračine, pravcem hoteli »Therapia« i »Miramare«, prvi bataljon išao je pravcem: Sopaljska, Obla, preko starog grada prema Manestrима. Treći bataljon je vodio borbu za hotel »Miramare« i objekte u blizini, kada su Nijemci pokrenuli tenkove i izbili na most na Dubračini. Bataljoni su se uspjeli povući, ali je treći bataljon imao tri poginula borca i 6 ranjenih.⁸ Tom je prilikom poginuo operativni oficir trećeg bataljona Vinko Borić iz Brinja, koji je sahranjen u Novom Vinodolskom.

Do 25. studenog treći bataljon prve brigade držao je položaj: Zoriči—Drenin—Ladvić—Zidarska škola. Prvi bataljon brigade držao je položaj prema Križišću i Crikvenici od Grižana, dok je štab brigade uz prištapske jedinice bio u Bribiru. U toku prosinca 1943. i prve polovice siječnja 1944. Nijemci iz Crikvenice nisu upadali na slobodni teritorij Vinodola, iako je bio slabo branjen, jer su jedinice prve brigade bile povučene u Gorski kotar i Karlobag.

U siječnju su se Nijemci pripremili za prolaz 114. divizije kroz Vinodol i za njegovu okupaciju. U toku priprema za ofanzivu »Žimske operacije« (šesta neprijateljska ofanziva), jedinice prve brigade zauzele su položaj Krm-pote—Ledenice, odnosno orijentirale se prema prometnici Senj—Novi. Prva brigada postavila je 20. siječnja zasjedu na cesti Vlačka Peć—Klenovica. U zasjedu je upala kolona 114. divizije. U kratkoj ali žestokoj borbi ubijeno je 60 i ranjeno 120 neprijateljskih vojnika i starješina. Poginuo je jedan a ranjeno je šest naših boraca. Plije se nije mogao uzeti jer su Nijemci iz Senja neprekidno tukli naše položaje jakom artiljerijskom paljbom.⁹

Prva brigada ponovno je 21. siječnja 1944. postavila zasjedu na području Cvitkovići—Žrnovica i opkolila grupu od tisuću njemačkih vojnika. Borba je vođena cijeli dan. Brigada nije imala artiljeriju i minobacače, pa neprijatelju nisu nanešeni gubici. Ipak je ubijeno 120 i ranjeno 140 njemačkih vojnika, ubijeno 40 konja, uništen jedan kamion, zaplijenjena je veća količina oružja, opreme, municije i posebno konjske opreme. Naši su imali 3 ranjena borca a jedan se predao neprijatelju.

U toku 23. i 24. siječnja 1944. dva bataljona prve brigade porušili su komunikaciju: Novi—Breze—Mošune—Stalak—Drežnica. Već 25. siječnja 1944. cijela prva brigada našla se u Drežničkoj kotlini u borbi sa 392. legionskom njemačkom divizijom. Borba je trajala do 31. siječnja 1944. U pomoć 392. diviziji Nijemci su iz Novog za Breze uputili grupu od 500 vojnika iz 114. divizije. U toj ofanzivi teško je ispaćen narod i ranjenici u zaleđenoj Kapeli i Javornici. Narod gornjih i srednjih ledeničkih planinskih sela iz svojih zbjegova bio je prebačen u Smolnik. Za evakuaciju bili su spremni i zbjegovi u Bribirskoj šumi (Lukovo, Ravno i dr.). Tada je Okružni NOO za Hrvatsko primorje donio odluku da se vitalnije stanovništvo iz Smolnika prebaci u Gorski kotar, a starci i nejaka djeca da ostanu u Smolniku i Beronjici u nekoliko baraka. Ipak do razdvajanja nije došlo. Zahvaljujući natčovječanskim ljudskim i borbenim naporima, posebno boraca prve brigade, a cijele 13. primorsko-goranske udarne divizije spašen je narod i ranjenici šireg područja i Ledenica.¹⁰

Već 1. veljače 1944. dva bataljona prve brigade stigla su u Novi, Bribir i Ledenice, osiguravajući se od začelja 114. divizije iz Crikvenice. Ta dva bataljona (treći i »Gubec«) postavili su zasjedu prethodnici 392. divizije na području Klenovice, Povila i Ledeničke Gradine, i u borbama 2. i 3. veljače 1944. nanijeli neprijatelju osjetne gubitke. Treći i bataljon »M. Gubec« bili su cijelu veljaču u Grižanima, Ledenicama i Krmpotama, postavljajući više zasjeda između Klenovice i Senja. Bataljon »M. Gubec« postavio je 29. II 1944. zasjedu između Vlaške Peći i Kozice. Tom je prilikom ubijen ustaški bojnik — krvolok Jurica Frković, župan Velike župe Lika. Do 2. ožujka 1944. ta su dva bataljona na položaju Klenovica—Vlaška Peć ubili 60 neprijateljskih vojnika i više od toliko ranjenih.¹¹

Snage trećeg bataljona 846. puka 392. legionarske divizije 3. ožujka 1944. uz akciju na Gornji Kraj, iz Novog su frontalno napale snage trećeg i četvrtog bataljona u Ledenicama i Krmpotama. Isti dan su Nijemci vraćeni u Novi uz osjetne gubitke. Odmah po dolasku 392. divizije na ovaj teren, ona poduzima nove, specifične akcije protiv NOVH, a posebno protiv pozadinskih komandi, štabova i organa vlasti NOB-a. To su tzv. trupovi (engleski ranger) grupa ili bataljon, u novijoj vojnoj terminologiji — komandosi, grupa biranih, odvažnih vojnika, specijalno naoružanih za svaki borbeni zadatak. Vojnici tih formacija najčešće su obučeni u uniforme protivničke strane, radi lakšeg kretanja kroz neprijateljsku pozadinu, imaju dobre vodiče a djeluju iznenadno i pretežno noću. Čim su došli u Novi, Nijemci su oformili takav jedan trup. Cilj prvog napada bila je komanda primorskog područja, tada smještena u selu Bulići. Pred svanuće 12. III 1944. Trup je sa suprotne strane (od šume iza leđa) upao u selo Buliće, nečujno likvidirao stražara. Vanjske patrole su već bile povučene, pa su borci i starješine zatečeni na spavanju. Trup je akciju izveo bez ijednog metka. Tom su prilikom Nijemci zarobili 35 boraca i starješina, koji su se tu zatekli. Spasio se jedino komandant područja Frane Starčević, koji je neprimijećen uspio skočiti kroz otvor u štalu i sakriti se ispod lišća. Bio je zarobljen i predsjednik NOO Ledenice Mata Frković, a od mještana: Ivan Frković Lovas, Dragica Vicka Mataija, Mijat Grge Mataija, Ivan Ivana Buneta Đogo, teže je bio ranjen Petar Buneta Drdelin. Te noći u selo Mataiaj Dragu stigao je i smjestio se bataljon »M. Gubec«, od Bulića udaljeno 1500 metara. Kada je bataljon bio obaviješten o događaju, dao se u potjeru za trupom, koji je vodio i 10 goveda što su ih opljačkali u selu Bulići. Međutim, Nijemci su već bili odmakli, ali je na njih ipak otvorena vatra. Tom je prilikom komandir čete Komande područja Miloš Marinković ranjen kroz pluća. Pružena mu je pomoć i spašen je.¹²

U toku ožujka 1944. Nijemci su iselili stanovnike 15 zaselaka Bribira. Sve su stanovnike smjestili u sela Podgori i Kričinu. U jednoj kući bilo je smješteno 4—5 obitelji. Nijemci su stalno navraćali u napuštena, ispaljena naselja i pljačkali sve do čega su došli, zaseoke su i minirali, pa je nekoliko mještana Bribira stradalo od nagaznih mina.¹³

Od 14—20. travnja 1944. u snažnoj ofanzivi 392. legionarska divizija potisnula je naše snage iz Tuževića (Gornji kraj) i Drežnice prema Gorskom kotaru. Svoje jače garnizone Nijemci su ostavili u Drežnici i Tuževiću. Neko vrijeme na području Vinodola nije bilo naših jačih snaga pa nije bilo ni većih akcija protiv neprijatelja.

Poslije iskrcavanja saveznika u Normandiji 6. lipnja 1944, jadransko ratište, a posebno Kvarnerski zaljev, dobiva za Nijemce posebno značenje. Kako bi osigurali zaleđe svojih jedinica na Jadranu, oni odmah na tom sektoru kreću u akcije čišćenja. Tako od 10—13. lipnja 1944. kreću u ofanzivu na slobodni teritorij Gorskog kotara radi razbijanja i potiskivanja jedinica 13. primorsko-goranske udarne divizije, a u tome, pored jakih snaga iz Rijeke, Ogulina i Drežnice, sudjeluju i njemačke snage iz Vinodola. Iako su bili zauzeli cijeli Gorski kotar, u toku nekoliko dana upornih borbi 13. primorsko-goranske udarne divizije, Nijemci su, uz velike gubitke, potisnuti s tog područja.¹⁴ U primorskim su se gradovima, pa tako i u Novom i Crikvenici, neprijatelji osjećali sigurnije. No, štab 13. divizije donio je odluku da se napadne neprijateljski garnizon i u Crikvenici gdje je tada bilo 120 legionara i Nijemaca, 180 domobrana i ustaša, 30 oružnika-žandara NDH i 20 naoružanih financa, ukupno nešto više od 350 neprijateljskih vojnika. Okolni garnizoni bili su također jaki. U Kraljevici je bilo 500, Križišću 100, Hreljinu 50, Plasama 80, Zlobinu 130 i Novome 700 neprijateljskih vojnika.¹⁴ Za napad na Crikvenicu angažirana je i prva brigada, ojačana jednim bataljonom drugog odreda, a akcija je počel 24. VI 1944. u ponoć. Brigada je napala Crikvenicu s tri svoja i jednim odredskim bataljonom, a jedan je bataljon osiguravao područje Novog, Bribira i Donjih Zagona. Drugi odred osiguravao je brigadi napad od pravca Križišća i Kraljevice. Napad je počeo po planu. Legionari i ustaše pružali su žilav otpor. Do pred zoru brigada je potisnula Nijemce i ustaše i sabila ih u nekoliko bunkera uz morsk obalu jugozapadno od Hotela »Therapia«. U to vrijeme Nijemcima je iz Sušaka stiglo pojačanje od 300 vojnika, pa je daljnji napad brigade prekinut, a brigada se pod zaštitom vatre povukla, ne samo iz Crikvenice već iz cijele Vinodolske doline. Također je snažno odbijen i njemački pokušaj da iz Novog pomogne ugroženom garnizonu u Crikvenici. U borbi za Crikvenicu Nijemci su imali 42 ubijena, 48 ranjenih a jedan je zarobljen i to legionar. Na našoj je strani poginuo jedan borac a 9 ih je ranjeno. Zaplijenjena je velika količina oružja, municije, opreme i hrane, pa je pri evakuaciji plijena sudjelovalo više aktivista NOP-a i omladine iz Crikvenice.¹⁵ Cilj napada na Crikvenicu bio je ograničen: neprijatelju zadati udarac da se nigdje ne osjeća sigurnim. Osim toga napad je ostavio duboki dojam na mještane Crikvenice, posebno borci prve brigade, jer su cijelu noć uz pjesmu i svirku harmonika jurišali kroz Crikvenicu. Poslije te akcije 20 boraca i starješina prve brigade bilo je pohvaljeno i istaknuto kao primjer.

U drugoj polovici lipnja 1944. jedan njemački trup neopaženo je došao u zbjeg Bunetina Draga—Kamena Glavica (područje općine Ledenice). Tom su prilikom uhapsili dva prvoborca-odbornika, Ivana Mataiju Plasina i Rafu Pempera Buvu, obojicu su poslije strijeljali u Karlovcu. Povelili su sa sobom još Josu Mataiju Krečina i njegova sina Josu, koji su radili barake za narod. Oni su poslije rata iz zatvora vraćeni kući.¹⁶

Druga četa III bataljona prvog odreda postavila je 27. VI 1944. zasjedu na koti Duplja, prema cesti kod D. Zagona. Na zasjedu je naišla neprijateljska kolona od 50 vojnika. Na nju je otvorena vatra i tom je prilikom ranjeno nekoliko vojnika... Tri neprijateljske kolone po 30 vojnika krenuli su 27. VI 1944. iz Novog cestom za Bribir, a vod boraca prvog odreda bio je na položaju upravo na toj cesti (Klančac). Otvorena je vatra iz puškomitraljeza pa je ubijeno 5 neprijateljskih vojnika. Toga su dana neprija-

teljski vojnici u selu Štale i sv. Vid popalili oko 10 kuća, odveli sobom četiri čovjeka u Novi i ranili dvije žene u selu Štale.¹⁷

Neprijateljsku kolonu što se iz Lukova kretala cestom za Novi, u predjelu Pališina, napao je 2. VII 1944. jedan vod boraca prvog odreda pod komandom Frane Arbanasa. Tada je ubijeno 5 i ranjeno više neprijateljskih vojnika.¹⁸

Grupa boraca prvog odreda, pod komandom Frane Arbanasa, na cesti Selce—Novi postavila je 4. VII 1944. zasjedu, ubila jednog njemačkog oficira i uništila motorkotač.¹⁹

Početkom srpnja 1944. izviđačka udarna grupa prve brigade kod Zidarske škole u Crikvenici ubila je jednog njemačkog oficira, a dan prije u Bribiru 3 žandara NDH a četvoricu ranila.²⁰

Treća brigada 13. divizije u nekoliko je navrata rušila komunikaciju Sušak—Novi. Tako je koncem kolovoza 1944. jače porušena cesta Jadranovo—Crikvenica, pa se nekoliko dana njome nije mogao odvijati promet. Slično rušenje komunikacije izveli su borci 3. brigade 13. divizije između Selaca i Novog, u predjelu Jasenove. Upotrijebljena je veća količina eksploziva, pa su oštećenja bila ogromna a promet prekinut za duže razdoblje.²¹

Polovicom rujna 1944. njemački trup iz Novog ulhvio je našu neopretnu patrolu, kojoj je vođa bio Pave Filipović Rokica na cesti Bater—Ledenice kod Burnjaka. Trup je sa zarobljenom patrolom neopaženo došao među narod u selo Breze i tom prilikom pohapsili su i odveli u zatvor dva prvoborca-odbornika Petra Iskru i Dragu Komadinu. Povelili su i mještane Stipu Komadinu, Josu Miletić i Nikolu Svetića. Osim patrole zarobili su i strijeljali trojicu boraca Komande mjesta Novi, Nikolu Bunetu Mićelova, Petra Krmpotića Gobića i Petra Jurčića Brukvicu, teško ranili metkom kroz kičmu omladinku Anku Pavla Mataiju.²²

Koncem rujna 1944. njemački trup iz Novoga neopaženo je došao do Mošuna, napao i uništio relejnu stanicu — vojnu poštu. Poginuo je komandir stanice Rude Stjepana Komadina, trojica boraca bila su zarobljena i odvedena u zarobljeništvo.²³

Poslije njemačke ofanzive na Gorski kotar dio njihovih snaga vraćao se 23. listopada 1944. preko Mošuna u Novi i Crikvenicu. Jedna je kolona iz Mošuna krenula preko Male Gore i došla u Pleteno, gdje su oko Pećina i Franićeve Šterne zapalili i opljačkali 15 baraka. Njihov dolazak bio je primjećen, pa je narod stoku sklonio u šumi prema Ričičkom Bilu.²⁴

Drugi bataljon drugog odreda na cesti kod Grižana prema Crikvenici, napao je 17. XI 1944. njemačku kolonu od 70 vojnika, a ubijena su dva legionara.²⁵

Idući prema Vinodolu, četnici popa Momčila Đuića, tzv. Dinarska četnička divizija, opljačkali su 15 grla krupne rogate stoke, a u Krmpotama su ubili Simu Vukelića i Marka Tomićića, a borci komande mjesta Novi napali su četnike i oveli im četiri vola. U prolazu kroz Vinodol, došavši u Bribir 27. i 28. prosinca 1944. četnici su se smjesitli u selima Štale, Poduljin i Dragaljin, pljačkajući sve do čega su došli. U odlasku prema Sušaku preko Grižana 29. i 30. prosinca 1944. zapalili su 79 obiteljskih kuća, osnovnu školu i starodrvenu crkvu u Bribiru. Ubili su jednu staricu i maltretirali veći broj mještana Bribira.²⁶

U ledeničkom partizanskom logoru »BILO« u Ribičkom Bilu bila je smještena Komanda mjesta Novi. Njemački trup u svanuće 10. siječnja 1945. po duboku snijegu i jakoj vijavici s one strane gdje se nije postavljalo osiguranje, napao je Komandu mjesta Novi u trima barakama. Zbog velike hladnoće Nijemci nisu mogli upotrijebiti automate i mitraljeze pa je to omogućilo da se dio boraca izvuče i pobjegne. Poginuo je komandant mjesta Novi, prvoborac Krmpota Srećko Balen. Ranjen je Anton Pemper Buva ali se spasio. Pet boraca bilo je zarobljeno i odvedeno u zarobljeništvo u Njemačku. Očito je da su trupovi u Vinodolu imali vodiča koji je bio neprijemčen i nepoznat. Odlično je poznavao teren i sve prilike u napadnutim objektima, ali je ostao nepoznat. Ovo je bilo pretposljednji napad trupa na području Vinodola.²⁷

Jedan vod prvog bataljona prvog odreda postavio je 6. III 1945. zasjedu i minirao cestu na području Kozica na prometnici Senj—Novi. Uništen je jedan kamion, ubijeno je i ranjeno više neprijateljskih vojnika.²⁸

Borbena grupa drugog odreda, u neposrednoj blizini Crikvenice napala je 16. III 1945. njemačku patrolu. Ubijena su dva, a ranjeno je pet njemačkih vojnika.²⁹

Izviđački vod drugog odreda postavio je 17. III 1945. zasjedu na cesti Kraljevica—Crikvenica, kod Crikvenice. Ubijena su tri i zarobljen jedan legionar, ranjen je jedan njemački oficir a jedan je zarobljen. Zaplijenjena su dva motorkotača, nešto vojne opreme i oružja.³⁰

Patrola drugog bataljona drugog odreda, kod sv. Jelene, postavila je 24. III 1945. zasjedu na cesti, na koju je naišla domobranska patrola. Dva su domobrana ranjena a jedan je zarobljen.³¹

Udarina grupa prvog odreda napala je 1. IV 1945. dvije maune u zaljevu Žrnovica kod Klenovice. Jedna je mauna potopljena s vagonom hrane, a posada je poskakala u more. Ista grupa napala je kolonu njemačkih biciklista na cesti Tribalj—Pećca i zaplijenila 11 bicikla, a neprijatelj je imao tri teže ranjena vojnika. Toga dana dio udarne grupe prvog odreda na cesti Selce—Novi napala je jedan automobil. Ubijena su dva njemačka oficira, uništen jedan motorkotač i oštećen jedan kamion.³²

Dva njemačka trupa upala su noću 8. i 9. travnja 1945. u zbjegove ledeničkog naroda. Prvi trup je iz Krivog Puta ili Senja, a drugi iz Novoga (u tom su se smjeru povukli, pa se pretpostavlja da su i došli iz tih mjesta). Cilj napada tih trupova bio je izgleda pljačka stoke, iz čega se može zaključiti da su zadnjih dana okupacije njemačke jedinice bile bez mogućnosti redovne opskrbe mesom. Trup koji je došao iz Krivog Puta u zbjeg Bunetina Draga—Kamena Glavica uspio je opljačkati 30 grla krupne rogatke stoke. Tom su prilikom uhapsili i odveli Josipa Mataiju Grgaica i Antona-Tonu Mataiju Vrlju, a u bijegu je bio teže ranjen Ivan Mataija Magić. Maltretirali su i istukli dvije omladinke, Anu Mataija Purlinu i Anku Mataiju-Krmpotić Kozinu, kao i odbornicu Paulinu Mataiju Sušićevu.

Trup koji je došao iz Novog također je opljačkao stoku (goveda i konje) u zbjegu oko Franićeve Šterne i Zapećine. Opljačkali su 14 goveda i 5 konja. Uhapsili su i povelili sa sobom Grgu Frkovića, starog 70 godina. Jedan mu je legionar izuo čarape i cipele i obuo sebi, a Frković je ostao bos i takvog su ga povelili. Na putu prema Ledenicama, kod Pletenog, na trup je pripucala patrola Komande mjesta Novi pa je taj metež iskoristio Frković i pobjegao.

U tom zadnjem trupu iz Novog, kao vodič primjećen je Ive Butorac Jočina. Butorac je za razliku od drugih vojnika trupa bio obučen u ustašku uniformu. Oko vrata nosio je šal, krio je usta, nos i lice, bio je omotan i pravio se kao da ga boli zub. To je tvrdio Frković i više žena iz zbjega, ali to nije dokazano. Ive Butorac Jočina jedan je od trojice prvih partizana iz Krmpota u ledeničkom logoru »BILO« 1941. U to vrijeme slovio je kao vrlo dobar borac i drug među narodom ledeničkih sela i bio posebno cijenjen. Polovicom 1942. pobjegao je neprijatelju³³ Za vrijeme rata bio je duže u Gospiću. On je mogao biti idealan vodič ovom i svim prethodnim trupovima na ovom terenu. U završnim operacijama za oslobođenje Vinodola izgubio mu se svaki trag.

BORBE ZA OSLOBOĐENJE VINODOLA U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA IV ARMIJE

Borbe u završnim operacijama za oslobođenje Vinodola, zaslužuju detaljniju i širu obradu. Međutim, zbog prostornog ograničenja, bit će prezentirana u ovom obliku. Uočljivo je da je Vinodol oslobođen pred sam završetak rata, a oslobodile su ga jedinice IV jugoslavenske armije u svom pohodu prema Trstu i konačnom oslobođenju zemlje. Poslije razbijanja njemačko-ustaške obrane na liniji Karlobag—Jablanac—Senj—Vratnik—Josip dol—Ogulin, kao i razdvajanja njemačkih snaga na Kapeli, 15. armijskog korpusa, od snaga 97. njemačkog armijskog korpusa u Isri i Riječkom zaljevu, njemačka zamisao za obranu Vinodola i Riječkog zaljeva bila je sljedeća: uvođenjem svježih snaga 237. pješadijske divizije, pravodobno organizirati položaj za obranu na područjima Povile—Ledenička Gradina—Bater—Breze—Crni Kal—Ravno—Stup—Lič—Fužine—Mrzle Vodice i dalje prema Brodu na Kupi i Sloveniji. U toj zamisli njemačke obrane, lokacije kotarskih rukovodstava Novog i Crikvenice, kao okružna rukovodstva Primorja što su uglavnom bila locirana sjeveroistočno od Bribira i Grižana, bila bi se našla u sistemu njemačke obrane.

Prvobitna zamisao njemačke obrane nije u potpunosti uspjela zbog toga jer je 19. udarna divizija neočekivano brzo, preko Krivog Puta i Krmpota, izbila u šire područje Batera, Breze i Mataija Drage. Teritorijalne čete komandi mjesta Novi, Crikvenice i komande Primorskog područja, kao i jedinice 43. divizije (jedan bataljon vodio je borbu od Bribira prema Lukovu), pružale su žilav otpor Nijemcima iz Vinodolske kotline prema šumskim masivima i Gorskom kotaru. To je uvjetovalo njemačku obranu na liniji Povile—Ledenička Gradina—kota 400 (sjeverno od Ledenica)—Duplje—Rožena—Nečermnjak—k. 870—878—Stipač—k. 832—Kobiljak—Lič i dalje prema Fužinama, za 6—8 km južnije od prvobitne zamisli, ali dovoljno visoko na sjevernim obroncima Vinodolske doline da napadača usmjeri na postupno potiskivanje snaga kroz tu dolinu i pravodobno zauzeće idućih položaja za obranu, manje-više s istim snagama. Za obranu Vinodolske doline Nijemci su upotrijebili relativno jake snage:

— 1048. pješadijski puk iz sastava 237. pješadijske divizije, svježe snage. Taj puk je zauzeo položaje za obranu na području Rožena: Nečermnjak—Stipač (sve sjeverno od Bribira i Grižana) i po dubini Bribir i Grižane sa Crikvenicom.

— Samostalni »filezirski« bataljon 237. divizije, bez čete koja je upućena na Krk, zauzeo je položaj za obranu u rajonu Mala Draga, istočno od Povila.

— Od ostataka na Vratniku razbijene 392. legionarske divizije, u Novom je komandant general-lajtnant MIKL formirao grupu »Randel«, a poslije njegove smrti komandu nad grupom preuzeo pukovnik RANDEL, komandant artiljerijskog puka razbijene divizije. Grupa Randel je u Novom preformirana u dva pješadijska bataljona, artiljerijsku grupu za podršku i rovske grupe za opsluživanje. Jačina grupe Randel bila je oko 2500 vojnika. Ona je posjela položaje za obranu na područjima Povile—Ledenička Gradina—k. 400—Duplje, a po dubini D. Zagon i Novi.

U Crikvenici je bilo 500 neprijateljskih vojnika, legionara, ustaša domobrana i žandara, koji su zauzeli položaje za obranu i prilazima gradu. Sve u svemu Vinodol je branilo 5000 neprijateljskih vojnika.³⁴

U jutro, 13. IV 1945, kada je 19. sjeverno-dalmatinska udarna divizija stigla u rajon koncentracije Bater—Breze—Mataija Draga, jedan bataljon 14. brigade, iz pokreta, uz artiljerijsku podršku, zauzeo je Ledeničku Gradinu. Istog dana u večer, uz jaku artiljerijsku podršku, Nijemci su ponovno zauzeli Gradinu i konsolidirali sistem obrane, a bataljon 14. brigade bio je odbačen u pravcu Klenovice. Za taj zadatak 19. divizija bila je ojačana samohodnim divizionom 105 mm. art. brigade IV armije. Štab 19. divizije, komandant pukovnik Parmač i politički komesar — potpukovnik Petar Babić donijeli su sljedeću odluku:

Pomoćnim snagama divizije napasti odmah neprijatelja na prostoru Povile—Ledenička Gradina—Duplje, pravcem Novi—Selce. Glavnim snagama divizije izvršiti manevar, razbiti neprijateljsku obranu u rajonima Netremnjak—Stipač—Martin, što prije izbiti u rajon Sušik i Domijani, presjeći komunikacije Bribir—Grižane—Križišće i Crikvenica—Kraljevica, prisiliti neprijatelja na povlačenje i pri povlačenju nanijeti mu što više gubitaka i uništiti ga. Ovakva odluka donijeta je iz više razloga. Odnos snaga manji od 1:2 u korist napadača bio je nedovoljan da se osigura premoć u napadu (19. divizija u to je vrijeme imala 8200 vojnika). Odnos protutenkovskih i artiljerijskih oruđa bio je 1:1. Konfiguracija zemljišta više je mogućnosti pružala branitelju.

Naše mornaričke snage nisu mogle sudjelovati u napadu, budući da su Nijemci još čvrsto držali otok Krk, iako su bile u pripravnosti, posebno noću. Nijemci su imali više mogućnosti da upotrijebe svoje pomorske jedinice. Tenkovski bataljon koji je bio u rezervi IV armije, ali na pravcu djelovanja 19. divizije, nije upotrebljen, jer su Nijemci imali solidno organiziranu obranu na pravcima koji su vodili k Novome i prema Crikvenici. Stedila se i municija za engleske tenkove, jer je sva saveznička pomoć zatajila, kako su se naše jedinice približavale obrani Rijeke i Ingridovoj liniji, odnosno Istri i Trstu. Dok se 14. brigada hrvala s Nijemcima i trpila velike gubitke, dotle su saveznički avioni mirovali na aerodromu u Zemunik kod Zadra.

Za prijenos municije, naoružanja i opreme 5. i 6. brigade 19. divizije, od rajona koncentracije iz Mataija Drage i Breza do polaznih položaja za napad, bilo je angažirano raspoloživo stanovništvo ledeničkih i gornjo-zagonskih sela, sa svojim prijevozom i tovarnim sredstvima. Ljudstvo teritorijalnih jedinica, društveno-političkih organizacija cijelog Vinodola, bili su

vodiči u jedinicama i štabovima. Narod i omladina prenosili su municiju i ranjenike.

Napad na neprijateljsku obranu Vinodolske doline otpočela je 14. brigada, 14. IV 1945. u 5 sati. Jedan bataljon brigade napao je neprijatelja pravcem Klenovica—Žrnovica—Povile i južne padine Ledeničke Gradine. Glavne snage brigade napadale su pravcem Bater—k. 400—D. Zagon—Duplje, s obuhvatom Gradine. Do 17 sati borba je vođena bez vidljivih rezultata. Nekoliko pokušaja da se ovlada Gradinom Nijemci su odbili. Tada je uslijedila snažna artiljerijska vatra pa je prvi bataljon u jurišu zauzeo Gradinu. To je omogućilo da se i drugi bataljon približi Povilama, a treći bataljon da zauzme D. Zagon i Duplje. Budući da je neprijatelj pružao snažan otpor iz obližnjih položaja, brigada je bila prisiljena da se brani na zauzetim položajima. U toku 14. IV 1945. 6. brigada cijeli je dan marširala od Breza, preko Janborove Drage, Crnog Kala, Ravnog, Lukova i oko 17 sati izbila na polazne položaje za napad. Odmah je napala neprijatelja na položaju Netrenjak—k. 811—870, a kako je već počeo mrak a sistem neprijateljske obrane nije bio poznat odustalo se od noćnog napada.

Peta brigada, ojačana brdskim artiljerijskim divizionom, jednom protuoklopnom baterijom i četom inženjerije, krenula je na marš 14. IV 1945. istim smjerom kao i 6. brigada, s tim što je produžila od Ravnog prema Planjavi i našla se na položaju za napad 15. IV u 5 sati. Odmah je slomila otpor neprijatelja u rajonu Stipač—Martin i izbila na Sušik i Grižane.

Sve tri brigade produžile su napad 15. IV 1945. Posebno su forsirani napadi 5. brigade da izbiје u rajon Klanfari—Domjani i presječe odstupnicu neprijatelju iz Crikvenice prema Kraljevici, a da 6. brigada preko Bribira izbiје u područje Selaca i presječe odstupnicu glavnoj grupaciji Nijemaca iz Novog.

Pojava 5. brigade u rajonu Sušik—Grižane pokolebala je upornu obranu Novog. Nijemci su shvatili odluku štaba 19. divizije. Upornom obranom cijeli dan 15. IV na svim položajima 5. i 6. brigade, željeli su izvući što više snaga u pravcu Kraljevice, pod zaštitom mraka. U toku dana 14. brigada na sektoru Novog nije imala vidnijih rezultata, slomljen je otpor u Povilama, pa su se jedinice približile neposrednoj obrani Novog. Oko 22 sata 14. brigada je zauzela Novi. Dio snaga uputila je u smjeru Bribira na akciju sa 6. brigadom, a osnovne snage komunikacijom prema Selcima i Crikvenici. No, glavninu svojih snaga iz Novog Nijemci su izvukli početkom noći.

Sve do 17 sati 6. brigada lomila je otpor neprijatelja u Bribiru, koji je štitiо izvlačenje iz Novog. Iscrpljena nije imala snage da slomi otpor Nijemaca na prijevodu Barbare. Tako je Nijemcima uspjelo da se uz manje gubitke povuku u smjeru Crikvenice.

Do 20 sati 5. brigada borila se s neprijateljem u Domijanima i Kobilaru. Nijemci su na prostoru Kolibara upotrijebili rezervu, upućenu iz Kraljevice, što je tu brigadu znatno zadržalo. Nakon toga je brigada pred zoru s jednim bataljonom izbila u Domijane, a jednim bataljonom u rajon Klanfari, presjekla komunikaciju Crikvenica—Kraljevica i nanijela Nijemcima osjetne gubitke.

Treba napomenuti da je 5. brigada morala upotrijebiti jedan svoj bataljon za osiguranje desnog boka iz pravca Liča i Fužine. Tako je taj bataljon 15. IV 1945. oslobodio Lič i izbio pred Fužinu i Zlobin.

Oko 4 sata 16. travnja 1945, četvrti bataljon slomio je slabiji otpor neprijatelja u Crikvenici i produžio gonjenje u smjeru Kraljevice.³⁵

Izbijanjem 5. brigade u rajon Fužine, Zlobin, Dol Veliki i Sv. Jakov, područje Vinodola bilo je slobodno 16. IV 1945. ujutro. Nijemci su sve vitalne objekte bili pripremili za rušenje prilikom povlačenja, ali kako su bili u stisci s vremenom, nisu sve uspjeli porušiti. U mjestu Crikvenica porušili su most preko rječice Dubračine. Na sadašnjem mjestu gdje je sagrađen hotel »International« stajala je tada zgrada turističkog društva Crikvenice. U zgradi su Nijemci imali smještene veće količine eksploziva, artiljerijske i ostale municije; zgradu su minirali i porušili.

Treba posebno istaknuti da je Vinodol oslobođen uz masovnu podršku cjelokupnog stanovništva i aktivnim udjelom svih struktura NOB-a i teritorijalnih jedinica, koje su pomagale 19. diviziji. Žrtve za oslobođenje Vinodola bile su dosta velike. Ne raspoložemo posebno tim podacima. 19. udarna divizija uvedena je u borbu za oslobođenje Otočca 6. IV 1945. Od 6—16. IV 1945. imala je slijedeće gubitke: 151 poginuli borac, 317 ranjenih, a nestalih (zarobljenih) 52. Samo u Donjim Zagonima narod je sahranio 10 boraca 14. brigade 19. udarne divizije. I među civilima Vinodola bilo je ranjenih a jedan je vodič poginuo (Pavao Butković iz Ledenica). Također, kod D. Zagona u Korinoj jami sahranjeno je 70 Nijemaca koji su branili Ledeničku Gradinu.

U tih deset dana borbi 19. udarna divizija ubila je 1461 neprijateljskog vojnika, zarobila 806 njemačkih vojnika, legionara i ustaša, zaplijenila veliku količinu oružja i ratnog materijala.

Niti za ovu priliku uz ovaj tekst ne bismo bili dorečeni kada ne bismo spomenuli s nekoliko riječi ulogu Vinodola (bivši kotar Crikvenica i Novi), sada općinu Crikvenica, u NOB-u. Ta dva bivša kotara sa 18000 stanovnika 1941, oba su ustanički. Vinodol ima bogatu i burnu revolucionarnu radničku prošlost. To pokazuje pobjeda SDRPJ (komunista) na općinskim izborima 1920, i na izborima za konstituantu. To je primjer udjela 17 Vinodolaca u šponjolskoj revoluciji.

Na poziv KPJ od 4. srpnja 1941. Vinodolci su među prvima 1941. u Hrvatskom primorju osnovali borbenu jedinicu na Viševici i otpočeli oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Treba razumjeti da je borba za oslobođenje Vinodola počela 1941. Borba je u Vinodolu vođena od početka neprestano do kraja rata. Poslije napada na talijanski garnizon Breze 17. VII 1941. zaleđe Vinodola, sva ledenička sela osim mjesta Ledenice, pet sela Gornjih Zagona i većina Krmpotskih sela predstavljala su slobodan partizanski teritorij 1941. godine.

U toku 1942. na području Vinodola stvorene su sve strukture narodnih vlasti i društveno-političkih organizacija. Sve strahote rata, ubijanja, hapšenja, internacije, proganjanja, paljenja i razaranja, talijanski su okupatori ovdje poduzeli kao odmazdu na ustanak, protiv ustanika i svih struktura stanovništva 1941. godine. Takve i slične torture njemački su okupatori uz domaće izdajnike produžili do zadnjeg dana rata. Vinodol je ostao dostojan i uspravan u četverogodišnjoj borbi, a to dokazuju i žrtve Vinodolaca u NOB-u.

S puškom u ruci borilo se više od 4000 Vinodolaca u operativnim jedinicama slavne 13. primorsko-goranske udarne divizije, 6. i 35. ličke divizije, 8. kordunaške i 43. istarske divizije, 13. proleterske brigade, Ratne morna-

rice, zaštitnom bataljonu Vrhovnog štaba i mnogim ostalim jedinicama. Vinodol je posebno ponosan na svojih 280 prvoboraca. U NOB-i je poginulo 685 Vinodolaca. Više od 100 žitelja pali su kao žrtve fašističkog terora. Stotine ih je prošlo kroz fašistička mučilišta i koncentracione logore Italije i Njemačke. Uz žrtve 19. sjeverno-dalmatinske udarne divizije za oslobođenje Vinodola to je cijena u krvi kojom je plaćena današnja sloboda i u Vinodolu.

BILJEŠKE

- ¹ Svetozar Tintor: 13. primorsko-goranska udarna divizija str. 140.
- ² Milan Lučić: NOR u ljeto i jesen 1943. u Istri, Primorju i Gorskom kotaru.
- ³ Svetozar Tintor: O. c. str. 133.
- ⁴ General MIKL, Austrijanac, rodom je iz Radgone. Bivši austro-ugarski oficir. Prvi je general kojeg je Hitler odlikovao »Željeznim križom s hrastovim listom«. Po ocjeni generala Lehra bio je jedan od najsposobnijih njemačkih komandanata divizija. Bio je komandant 392. zloglasne legionarske divizije od njenog formiranja do smrti i vrlo vješto se suprotstavljao jedinicama NOV u Primorju i Lici, težeći da mu jedinice djeluju ofanzivno.
- ⁵ Svetozar Tintor: O. c. str. 113.
- ⁶ O. c. str. 121.
- ⁷ Zbornik NOR-a, tom V, knjiga 21, str. 78.
- ⁸ Zbornik NOR-a, tom V, knjiga 21, str. 408, 425 i 565.
- ⁹ Zbornik NOR-a, tom V, knj. 23, str. 444—447.
- ¹⁰ Svetozar Tintor: O. c. str. 135—140.
- ¹¹ O. c. str. 147 i 148.
- ¹² Izjava ratnih odbornika Jure Mataije, Mate Mataije i Drage Komadine u mom arhivu.
- ¹³ Karta NOR-a, Muzej Novi Vinodolski — vodič, str. 109.
- ¹⁴ Svetozar Tintor: O. c. str. 171—174.
- ¹⁵ Izjava ratnih odbornika Jure Mataija, Mate Mataija i Drage Komadine u mom arhivu.
- ¹⁶ Operativni izvještaj štaba prvog odreda 207/44 od 9. VII 1944, arhiva 13. divizije, Muzej JNA, Beograd.
- ¹⁷ O. c.
- ¹⁸ O. c.
- ¹⁹ O. c.
- ²⁰ Operativni izvještaj štaba prve brigade 478/44 od 10. VII 1944. arhiv 13. divizije, Muzej JNA Beograd.
- ²¹ Svetozar Tintor: O. c. 184—186.
- ²² Izjava ratnih odbornika Jure Mataije, Mate Mataije i Drage Komadine u mom arhivu.
- ²³ O. c.
- ²⁴ O. c.
- ²⁵ Danilo Ribarić: 43. istarska divizija, str. 215.
- ²⁶ Karta NOR-a, Muzej Novi, opis 110.
- ²⁷ Izjava ratnih odbornika Jure Mataije, Mate Mataije i Drage Komadine u mom arhivu.
- ²⁸ Danilo Ribarić: O. c., str. 212.
- ²⁹ O. c., str. 215.
- ³⁰ O. c.
- ³¹ O. c.
- ³² O. c., str. 216.
- ³³ Izjava ratnih odbornika Jure Mataije, Mate Mataije i Drage Komadine u mom arhivu.
- ³⁴ Tomac—Jakšić: Oslobođilački pohod na Trst.
- ³⁵ Dr Uroš Kostić: Oslobođenje Istre, Primorja (Slovenskog) i Trsta 1945, str. 155—158.